

ΧΡΗΣΤΟΣ Σ. ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

Η ΝΑΥΠΛΙΑΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1862

ΤΟ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ: ΠΡΟΠΑΡΑΣΚΕΥΗ, ΣΧΕΔΙΑΣΗ,
ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΚΑΙ ΔΙΕΞΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΕΝΟΠΛΟΥ ΑΓΩΝΑ¹

1. Εισαγωγή

Η ανάλυση του στρατιωτικού μέρους οποιουδήποτε πολεμικού γεγονότος πραγματεύεται μεθοδικά και με κάθε δυνατή λεπτομέρεια την προπαρασκευή, σχεδίαση, οργάνωση και διεξαγωγή των στρατιωτικών επιχειρήσεων ή του ενόπλου αγώνα. Η σύνταξη, ωστόσο, αυτής ακριβώς της στρατιωτικής μελέτης προϋποθέτει την πλήρη γνώση των αντιπάλων στρατευμάτων, λεπτομερή επίσημα στοιχεία και πληροφορίες για το συγκεκριμένο πολεμικό γεγονός και

1. Για την παρούσα μελέτη χρησιμοποιήθηκε η ακόλουθη βιβλιογραφία (πηγές και έντυπα): Γενικά Αρχεία του Κράτους (Γ.Α.Κ.), Βιβλία Πρωτοκόλλων υπ' αριθμόν 2, 3 και 4 του έτους 1862 του Υπουργείου Στρατιωτικών (οθωνική περίοδος). Γ.Α.Κ., Βιβλία Πρωτοκόλλων των μηνών Φεβρουαρίου, Μαρτίου και Απριλίου 1862 του Υπουργείου Εσωτερικών (οθωνική περίοδος). Γ.Α.Κ., «Νομαρχιακών Αρχείων» Ηλία Παπαηλιοπούλου (Νομάρχου «Αχαιοήλιδος» 1861-1862) Κ 98 (Α) (οθωνική περίοδος). Γ.Α.Κ., Φάκελοι υπ' αριθμόν 67, 68, 69, «Μυστικής Καταχώρησης» (ΜΚ) ετών 1861 και 1862 του Υπουργείου Στρατιωτικών (οθωνική περίοδος) και «1862-1965» του αταξινόμητου Αρχείου. Γ.Α.Κ., Αρχείον Βλαχογιάννη, Κυτίον Δ, 107. – Ανώνυμος, *Τα συμβάντα της Ναυπλιακής Επανάστασης της πρώτης Φεβρουαρίου 1862, υφ' ενός Ναυπλιέως*, εν Αθήναις, εκ του τυπογραφείου Κ. Αντωνιάδου, 1862. Αντιστράτηγος Γενναίος Κολοκοτρώνης, *Απομνημονεύματα*, έκδοση Βιβλιοθήκης Γενικών Αρχείων του Κράτους, εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, Αθήναι 1961. Γ. Ασπρέας, «Τα Ναυπλιακά», *Μεγάλη Στρατιωτική και Ναυτική Εγκυκλοπαίδεια*, τ. 5ος, έκδοση του Υπουργείου Στρατιωτικών, Αθήναι 1932, σ. 27. Γενικό Επιτελείο Στρατού / Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Ιστορία της οργάνωσης του Ελληνικού Στρατού, 1821-1954*, Αθήνα 1957. Γενικό Επιτελείο Στρατού / Διεύθυνση Ιστορίας Στρατού, *Ιστορία του Ελληνικού Στρατού, 1821-1997*, Αθήνα 1998. Αναστάσιος Γούναρης, *Η Ναυπλιακή Επανάσταση, 1 Φεβρουαρίου – 8 Απριλίου 1862. Ιστορική μελέτη*, β' έκδοση αυξημένη και βελτιωμένη, Δήμος Ναυπλιέων, ΔΗ.Κ.Ε.Ν., 2010. «Αι Αγορεύσεις του Ελληνικού Κοινοβουλίου 1843-1909», εφημ. *Εθνικός Κήρυξ*, περ. Α', τ. 1 (Αθήναι 1957), σ. 321-327. Σ. Κόμνος (καθηγητής της Στρ. Σχολής Ευελπίδων), *Περί Στρατιωτικής Σχολής Ευελπίδων*, εκδ. Χ. Νικολαΐδου Φιλαδελφείως, Αθήναι 1867. Ανδρέας Σκανδάμης,

τη χρησιμοποίηση τοπογραφικών χαρτών ή και σχεδιαγραμμάτων της περιοχής, ει δυνατόν της εποχής που έλαβε χώρα η αντιπαράθεση και η σύγκρουση των αντιπάλων ενόπλων δυνάμεων. Αυτό ακριβώς το αντικείμενο αποτελεί το κύριο έργο της Στρατιωτικής Ιστορίας.

Σχετικά με τη Ναυπλιακή Επανάσταση του 1862, η πρόσφατη άντληση αρκετών πληροφοριών, για τα κυβερνητικά κυρίως στρατεύματα, από επίσημες αρχειακές πηγές (στα Γενικά Αρχεία του Κράτους και την Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος) μου επέτρεψε μια πρώτη προσπάθεια συστηματικής ενασχόλησης με το στρατιωτικό μέρος της, το οποίο, εν συντομία, παρατίθεται στη συνέχεια.²

2. Ο ελληνικός στρατός κατά την οθωνική περίοδο (1833-1862) και η στρατιωτική πολιτική των κυβερνήσεων ως προς την καταστολή των εξεγέρσεων

α. Ο ελληνικός στρατός επί βασιλείας του Όθωνα (1833-1862)

Ο στρατός κατά την περίοδο της τριακονταετούς Βαυαροκρατίας δεν υπήρξε αντάξιος των προσδοκιών του επί εννέα περίπου χρόνια σκληρά αγωνισθέντος –για την ελευθερία του– ελληνικού λαού. Και αυτό γιατί:

- Μετά τη διάλυση των τακτικών και ατάκτων στρατευμάτων του Αγώνα από τους Βαυαρούς, αγνοήθηκε ο μεγαλύτερος αριθμός των αγωνιστών κατά τη συγκρότηση του νέου βασιλικού στρατού, στον οποίο εντάχθηκαν και δύο βαυαρικά Σώματα συνολικής δύναμης 7.200 ανδρών, που αποχώρησαν τελικά από την Ελλάδα μετά την Επανάσταση του 1843. Αποτέλεσμα αυτού ήταν η θεαματική αύξηση της ληστείας.
- Ουδεμία προς πόλεμο προπαρασκευή δεν έγινε, ενώ οι κύριες δραστηριότητες του στρατού περιορίστηκαν στη φύλαξη των συνόρων, την απηνή καταδίωξη των ληστών, τη δυναμική αντιμετώπιση των συχνών εξεγέρσεων και την ασφάλεια των δημοσίων υπηρεσιών του κράτους.
- Η συμμετοχή και η επιρροή του «συστήματος» διακυβέρνησης της χώρας στις σχετικές με το στράτευμα αποφάσεις είχαν σοβαρή επίδραση

Σελίδες πολιτικής ιστορίας και κριτικής. Η τριακονταετία της Βασιλείας του Όθωνος, 1832-1862, Αθήναι 1961, σ. 484-506. Υπουργείον Στρατιωτικών, *Ιστορικόν Υπόμνημα περί του Οργανισμού του Τακτικού Στρατού της Ελλάδος*, Αθήναι 1904. Χρήστος Σ. Φωτόπουλος, *1828-1998. Στρατιωτική Σχολή Ενελπίδων*, τ. Α', εκδ. Γεν. Επιτελείου Στρατού / 7ου Επιτελικού Γραφείου / 5ου Τμήματος, Αθήνα 1998. Του ιδίου, «Υπολοχαγός Πυροβολικού Αλέξανδρος Πραΐδης», *Στρατιωτική Επιθεώρηση*, τχ. Ιουλίου-Αυγούστου 1996, σ. 9-31.

2. Πολλές ευχαριστίες οφείλω στις διευθύνσεις και το προσωπικό των Γ.Α.Κ. και της Ι.Ε.Ε.Ε.

στο Σώμα των αξιωματικών (ιεραρχία, προαγωγές, αποστρατείες) αλλά και στις εν γένει δραστηριότητες του στρατεύματος. Κανένas λόγος περί αξιοκρατίας και αντικειμενικότητας.

- Το Στρατιωτικό Σχολείο των Ευελπίδων –φυτώριο, από το 1828, των μονίμων στελεχών του στρατεύματος– με τις απαράδεκτες και αντικανονικές συχνές παρεμβάσεις πολιτικών και κυβερνητικών παραγόντων οδήγηθηκε στη μεγαλύτερη –σε ολόκληρη την ιστορία του– κατάπτωση από πλευράς πειθαρχίας και ηθικού. Αποτέλεσμα: ο διαχωρισμός των μαθητών σε αντιμαχόμενες παρατάξεις οθωνικών και αντιοθωνικών και, το σπουδαιότερο, η εκδήλωση τεσσάρων στάσεων (Οκτώβριος 1836, Ιούνιος 1839, Απρίλιος 1846 και λίγους μήνες μετά την έξωση του Όθωνα).

β. Η στρατιωτική πολιτική των ελληνικών κυβερνήσεων ως προς την καταστολή των εξεγέρσεων

Τα πολυάριθμα στασιαστικά κινήματα που εκδηλώθηκαν από την πρώτη στάση των Μανιατών (Μάιος 1834) και μετά, οδήγησαν το «σύστημα», και κυρίως τους εκάστοτε υποχρεωτικά συνεργαζόμενους υπουργούς Στρατιωτικών και Εσωτερικών, να παγιοποιήσουν αλλά και να βελτιώσουν, με την πάροδο του χρόνου, ένα δοκιμασμένο αλλά πιθανώς άτυπο «Σχέδιο καταστολής» εξεγέρσεων και στάσεων σε οποιαδήποτε περιοχή της χώρας (κάτι αντίστοιχο σήμερα θα ονομαζόταν «Σχέδιο αντιμετώπισης εκτάκτων αναγκών»).

Προϋπόθεση της επιτυχούς εφαρμογής του σχεδίου ήταν η εκάστοτε διάταξη και ετοιμότητα των μαχίμων στρατιωτικών μονάδων, που έπρεπε να είχαν τέτοια οργάνωση ώστε να είναι εφικτή η ταχεία και έγκαιρη μεταφορά ή μετακίνησή τους στην εξεγερμένη περιοχή και –με τη συνδρομή συνήθως τμημάτων εθνοφυλάκων ή (και) στρατολογημένων «ενόπλων ατάκτων» πολιτών– να προβαίνουν σε έγκαιρη και δυναμική παρέμβαση. Κατά περίπτωση, και ανάλογα με τη σοβαρότητα της εξέγερσης, συγκροτείτο και λειτουργούσε πολεμικό «στρατόπεδον» κοντά στην εξεγερμένη περιοχή, ώστε να χρησιμεύει ως βάση ή ως χώρος προπαρασκευής και εξόρμησης των τμημάτων καταστολής κατά των στασιαστών. Μέρος του «Σχεδίου καταστολής» ήταν η συνήθως εθελοντική συμμετοχή γνωστών ανωτάτων και ανωτέρων αξιωματικών-οπληρχηγών του Αγώνα ως επικεφαλής τμημάτων εθνοφυλακής ή (και) «ενόπλων ατάκτων πολιτών».

3. Η στρατιωτική σημασία της εδαφικής περιοχής της Αργολιδοκορινθίας

Η, έστω και σε γενικές γραμμές, πληροφόρηση του αναγνώστη σχετικά με τη στρατιωτική σημασία της εν λόγω περιοχής διευκολύνει κατά πολύ τη μελέ-

τη και κατανόηση του στρατιωτικού μέρους της Ναυπλιακής Επανάστασης του 1862. Η ευρεία εδαφική περιοχή της Αργολιδοκορινθίας (που τότε αποτελούσε ένα Νομό) ως προς τη στρατιωτική της αξία χαρακτηριζόταν –πράγμα που ισχύει ακόμη και σήμερα– ως η στρατηγικότερη περιοχή του κορμού της ηπειρωτικής Ελλάδας (βλ. Χάρτη 1). Αποτελείται από δύο χωριστά εδαφικά διαμερίσματα, της Ανατολικής Κορινθίας και της Αργολίδας, τα οποία επικοινωνούν μεταξύ τους διά ξηράς μέσω των στενών των Δερβενακίων και από τη θάλασσα μέσω των λιμανιών των ανατολικών και νοτίων ακτών της Πελοποννήσου (Καλαμακίου, Κεχρεών, Επιδαύρου, Ερμιόνης, Μύλων Λέρνης, Τολού και Ναυπλίου).

Ο κύριος αμαξιτός δρόμος που διερχόταν από Αθήνα, Μέγαρα, Κόρινθο, Δερβενάκια, Άργος, Μύλους Λέρνης, Αχλαδόκαμπο και Τρίπολη, ήταν ο μοναδικός –τότε στρατηγικής αξίας– οδικός άξονας με τον οποίο επικοινωνούσε η Στερεά Ελλάδα και η βόρεια Πελοπόννησος με το υψίπεδο της Τρίπολης και κατ’ επέκταση με τη νότια Πελοπόννησο και αντίστροφα. Ο άξονας αυτός είχε διάφορες χρήσεις: ταξιδιωτική, στρατιωτική και εμπορική.

Στην Ανατολική Κορινθία ο έλεγχος εδαφών στρατηγικής σημασίας –φρούριο Ακροκορίνθου, Ισθμός της Κορίνθου, Μικρά Δερβένια (ορεινή διάβαση) επί του όρους Πατέρας (επέκταση προς ανατολάς των Γερανείων Ορέων)– εξασφάλιζε τον πλήρη και αποτελεσματικό έλεγχο ολόκληρης της εδαφικής περιοχής του Ισθμού και κατ’ επέκταση όλων των συγκοινωνιών (οδικών και θαλασσιών) από και προς κάθε κατεύθυνση. Τα λειτουργούντα στην περιοχή του Ισθμού της Κορίνθου τέσσερα λιμάνια στρατιωτικής αξίας (Νέας –τότε– Κορίνθου και Λουτρακίου στον Κορινθιακό κόλπο και Καλαμακίου και Κεχρεών στο Σαρωνικό) επέτρεπαν την ταχεία και ασφαλή διαμετακόμιση ταξιδιωτών, στρατευμάτων και εμπορευμάτων μεταξύ των δύο κόλπων, οι οποίοι αποτελούσαν τον πλέον σύντομο, κατά την εποχή εκείνη, αμφίδρομο τρόπο επικοινωνίας μεταξύ της Δυτικής και Ανατολικής Ελλάδας. Η πεδινή Αργολίδα, ως περικλειστο από βουνά και θάλασσα εδαφικό διαμέρισμα, επικοινωνούσε με τη γειτονική Αρκαδία και Κυνουρία μόνο μέσω της τοποθεσίας των Μύλων Λέρνης και με την Κορινθία μέσω της στενωπού των Δερβενακίων, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως.

Παρά τη σύντομη αναφορά που επιχειρήσαμε, γίνεται καταφανής η σπουδαιότητα –για τις στρατιωτικές επιχειρήσεις– των τριών ζωτικών περιοχών της Αργολιδοκορινθίας: του Ισθμού της Κορίνθου με τα τέσσερα λιμάνια, των στενών των Δερβενακίων και της τοποθεσίας των Μύλων Λέρνης.

Χάρτης 1: Η εδαφική περιοχή της Αργολιδοκορινθίας (κλίμακα: 1:200.000).
[Πηγή: Γ.Υ.Σ. – Ιούλιος 1959]

4. Τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της Ναυπλιακής Επανάστασης και το γενικό σχέδιο αντιμετώπισής της από την κυβέρνηση

α. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά

Η Ναυπλιακή Επανάσταση του 1862 έχει τα ακόλουθα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά:

- Χαρακτηρίζεται ως μια από τις τέσσερις σοβαρότερες εξεγέρσεις που έγιναν κατά τη διάρκεια της Βαυαροκρατίας.
- Ήταν η μοναδική εξέγερση κατά την οποία τις δύο αντίπαλες τακτικές στρατιωτικές δυνάμεις αποτελούσαν τότε μόνον ενεργά τμήματα του τακτικού ελληνικού στρατού και οι στρατιώτες του ενός τμήματος χαρακτηρίζονταν ως «στασιαστές» (ήταν οι επαναστάτες).
- Ο εμφύλιος ένοπλος αγώνας που εκτυλίχθηκε κατά τη διάρκεια της εξέγερσης διεξήχθη στην Αργολίδα, περιοχή με γνωστή στρατιωτική σημασία και ιδιαίτερα σημαντική για το «σύστημα» και την κυβέρνηση.
- Υποχρέωσε την κυβέρνηση να θέσει σε άμεση εφαρμογή το «Σχέδιον καταστολής» της στάσεως με μυστικότητα, ταχύτητα και ακρίβεια.
- Διατήρησε τη φυσιογνωμία της αλλά και την αντοχή της επί 67 ημέρες.
- Είχε σοβαρή απήχηση στο εσωτερικό και το εξωτερικό, ιδιαιτέρως στην όμορη Οθωμανική αυτοκρατορία.
- Τέλος, αποτέλεσε το προανάκρουσμα της επιτυχημένης –μεταγενέστερα– επανάστασης του Οκτωβρίου του 1862, που οδήγησε τελικά στην έξωση του βασιλιά Όθωνα.

β. Το γενικό σχέδιο αντιμετώπισης της Επανάστασης από την κυβέρνηση

Για την έγκαιρη και αποτελεσματική αντιμετώπιση των «στασιαστών» του Ναυπλίου η κυβέρνηση έθεσε σε εφαρμογή το δοκιμασμένο πλέον «Σχέδιον καταστολής» των εξεγέρσεων, προσαρμόζοντάς το βεβαίως στη συγκεκριμένη εδαφική περιοχή και τις δυνατότητες των αντιπάλων επαναστατών. Εδώ, ωστόσο, πρέπει να επισημάνουμε δύο πλεονεκτήματα που είχε η κυβέρνηση ως προς την αποκλειστική χρήση αφ' ενός των πλοίων του Βασιλικού Ναυτικού και της από το 1857 Ελληνικής Ακτοπλοϊκής Εταιρίας, και αφ' ετέρου των από το 1859 λειτουργουσών τριών κυρίων τηλεγραφικών γραμμών (Αθήνα-Πάτρα, Αθήνα-Πειραιάς και Πειραιάς-Σύρος-Χίος) με τα ενδιάμεσα εν χρήσει τηλεγραφεία (Νέας Κορίνθου, Αιγίου κ.ά.) και μιας τέταρτης γραμμής (Αθήνας-Θήβας-Λαμίας), που ξεκίνησε τη λειτουργία της με την έναρξη της Ναυπλιακής Επανάστασης.

Το Σχέδιο σε γενικές γραμμές προέβλεπε διαδοχικά τα εξής:

- Ταχεία μεταφορά ή και μετακίνηση ετοιμοπόλεμων στρατιωτικών τμη-

μάτων και χωροφυλακής από τη Δυτική και την Ανατολική Ελλάδα (κυρίως από την Αττική) και αρχική συγκέντρωση στην περιοχή της Νέας Κορίνθου – Καλαμακίου. Ταυτόχρονη μεταφορά διά θαλάσσης και αποβίβαση στρατιωτικών τμημάτων στους Μύλους (Λέρνης) με προοπτική μετακίνησής τους προς το Άργος. Απαραίτητη προϋπόθεση η εξ αρχής κατάληψη και διατήρηση των στενών των Δερβενακίων και ο μόνιμος έλεγχος της ευρείας περιοχής του Ισθμού της Κορίνθου και της τοποθεσίας των Μύλων (Λέρνης).

- Έγκαιρη μετακίνηση όλων των προβλεπομένων από το σχέδιο στρατευμάτων –αλλά και των μελλοντικών ενισχύσεών τους– στην περιοχή του Άργους, έλεγχος του χώρου και δημιουργία πολεμικού «στρατοπέδου», με παράλληλη συγκρότηση και λειτουργία «επιμελητηρίου» στην περιοχή των Μύλων.
- Περίσχεση, δηλαδή αποκλεισμός, του φρουρίου του Ναυπλίου και δυναμική αντιμετώπιση των στασιαστών σε περίπτωση άμυνάς τους επί εδαφών εκτός φρουρίου. Προσπάθεια αποφυγής θυμάτων στον άμαχο πληθυσμό.
- Αποκλεισμός από τη θάλασσα των παραλίων του Αργολικού κόλπου.
- Στενή συνεργασία και συντονισμός ενεργειών με τα μη τακτικά σώματα (Εθνοφυλακής και ενόπλων πολιτών) που θα δρούσαν στην ίδια περιοχή.
- Άμεση αναφορά στο προϊστάμενο Υπουργείο (Στρατιωτικών ή Εσωτερικών) κάθε προσπάθειας συνδιαλλαγής από μέρους των «στασιαστών».

5. Η απώλεια του αιφνιδιασμού και οι επιπτώσεις της στη Ναυπλιακή Επανάσταση

Το πρωί της 1ης Φεβρουαρίου του 1862, κατόπιν πληροφορίας ότι «η φρουρά του Ναυπλίου εστασίασεν», η κυβέρνηση τέθηκε σε ετοιμότητα και χωρίς καθυστέρηση εφάρμοσε το «Σχέδιον καταστολής», προκειμένου ν' αντιμετωπίσει εγκαίρως τη νέα «στάσιν», την οποία πιθανότατα και ανέμενε.

Από την προσεκτική μελέτη και αξιολόγηση όλων των νέων στοιχείων και πληροφοριών που προέκυψαν από την πρόσφατη έρευνα, δηλαδή των διαταγών και των τηλεγραφημάτων που εκδόθηκαν από τα Υπουργεία των Στρατιωτικών και των Εσωτερικών κατά το πρώτο κρίσιμο 48ωρο (1η και 2α Φεβρουαρίου) διαπιστώνουμε τα εξής:

- Η κυβέρνηση δεν αιφνιδιάσθηκε αλλά θορυβήθηκε, φοβούμενη μήπως ταυτόχρονα εκδηλωθεί κάποια παρόμοια στασιαστική κίνηση στην πρωτεύουσα. Ως εκ τούτου διατάχθηκαν:
 - 1) Η άμεση μετακίνηση δύο Ταγμάτων Πεζικού (8ου Χαλκίδας και 9ου Στυλίδας) στην Αθήνα.

- 2) Η άμεση κατάληψη και διατήρηση των στενών των Δερβενακίων.
 - 3) Η άμεση μεταφορά διά θαλάσσης δύο Ταγμάτων Πεζικού (3ου Πατρών και 5ου Μεσολογγίου) στην περιοχή του Ισθμού της Κορίνθου και ταυτόχρονη μετακίνηση του 6ου Τάγματος (Αγρινίου) στο Μεσολόγγι.
 - 4) Η χωρίς καθυστέρηση μετακίνηση οδικώς και «διά συντόνου πορείας» τμημάτων Ιππικού και Ορεινού Πυροβολικού από την Αττική στο Καλαμάκι Κορινθίας.
 - 5) Η άμεση μεταφορά διά θαλάσσης (από τον Πειραιά στους Μύλους Λέρνης) των πυροβόλων του Πεδινού Πυροβολικού, εργαλείων Μηχανικού, πολεμοφοδίων και λοιπών υλικών και εφοδίων.
 - 6) Η άμεση μεταφορά διά θαλάσσης (από τον Πειραιά στους Μύλους Λέρνης), η εγκατάσταση και λειτουργία στην περιοχή της Αργολίδας ενός επιμελητηρίου (Σχηματισμός Διοικητικής Μέριμνας) και ενός Στρατιωτικού Νοσοκομείου 25 κλινών.
- Διορίσθηκε αμέσως ο Ελβετός υποστράτηγος Αμαδαίος-Εμμανουήλ Χαν ως «Αρχηγός των κατά την Αργολίδα στρατευμάτων» και ο αντιστράτηγος Γενναίος Κολοκοτρώνης ως «Αρχηγός και Έκτακτος Απεσταλμένος εις την Πελοπόννησον».
 - Εκμεταλλευόμενη τα δύο πλεονεκτήματα, τις τηλεγραφικές επικοινωνίες και τις θαλάσσιες μεταφορές η κυβέρνηση πέτυχε τη μεταφορά και τη συγκέντρωση, μετά το τελευταίο φως της 2ας Φεβρουαρίου, μιας αρχικής στρατιωτικής δύναμης Πεζικού 430 περίπου ανδρών στο Καλαμάκι της Κορινθίας, ενώ το πρωί της 3ης Φεβρουαρίου βρισκόταν στους Μύλους μια πλήρης Πεδινή Πυροβολαρχία και ο αντιστράτηγος Γενναίος Κολοκοτρώνης, με προορισμό την Τρίπολη. Στον Κολοκοτρώνη είχε διατεθεί μία διλοχία του 4ου Τάγματος Πεζικού (Αθηνών), για να αντιμετωπίσει αποφασιστικά πιθανές εξεγέρσεις στην Πελοπόννησο.

Αντίθετα, στην Αργολίδα, κατά τη διάρκεια του ίδιου 48ωρου, οι αιφνιδιασθέντες –λόγω της αποκάλυψης του σχεδίου τους– επαναστάτες μη έχοντας εκ των προτέρων αρχηγό δεν εκμεταλλεύθηκαν (εκτός από την κατάληψη του Άργους) την ελευθερία κινήσεων που αρχικά είχαν στην ευρεία περιοχή της Αργολίδας, αλλά ασχολήθηκαν με άλλες δραστηριότητες μέσα στο Ναύπλιο και το Άργος. Έτσι, χάθηκε ο πολύτιμος χρόνος των δύο πρώτων ημερών, κατά τη διάρκεια των οποίων θα έπρεπε να είχαν εφαρμόσει αναλόγως προετοιμασμένα σχέδια, τα οποία προφανώς δεν υπήρχαν (ή δεν έχουν εντοπισθεί μέχρι σήμερα). Τα νέα στοιχεία δικαιώνουν τον τότε εκλεγέντα ως αρχηγό της Επανάστασης αντισυνταγματάρχη Πεζικού Αρτέμιο Μίχου, ο οποίος κατά τη σύσκεψη της 2ας Φεβρουαρίου δεν συμφώνησε στην πρόταση για κίνηση των επαναστατικών τμημάτων προς την Αθήνα, ενώ, αν είχε γίνει έγκαιρα ο

σχετικός σχεδιασμός και η προετοιμασία, θα ήταν δυνατή η υλοποίηση της πρότασης του αντισυνταγματάρχη Πυροβολικού Πάνου Κορωναίου για δυναμική και ταχεία πορεία επαναστατικών τμημάτων τουλάχιστον προς την Κόρινθο. Έτσι, ευθύς εξ αρχής διαμορφώθηκε αρνητικό κλίμα στις τάξεις των επαναστατών, οι οποίοι αναγκάστηκαν τελικά ν' αποχωρήσουν από το Άργος στις 6 Φεβρουαρίου και να επιλέξουν πλέον την όχι εκ των προτέρων σχεδιασμένη άμυνα επί των –τακτικής σημασίας– υψωμάτων προ του Ναυπλίου. Οι μη προσχεδιασμένες και προπαρασκευασμένες αποστολές αφ' ενός του Ιππικού και του συγκροτήματος του Ζυμβρακάκη προς τα στενά των Δερβενακίων και αφ' ετέρου του τμήματος του υπολοχαγού Κατσικογιάννη προς τους Μύλους δεν είχαν κανένα σοβαρό αποτέλεσμα. Επίσης, θεωρείται ως σοβαρότατο σφάλμα τόσο η μη άμεση χρησιμοποίηση του εδρεύοντος στη Νέα Κόρινθο Λόχου του 2ου Τάγματος Πεζικού (Ναυπλίου) για τον έλεγχο της περιοχής του Ισθμού όσο και η μη έγκαιρη κατάληψη και διατήρηση από τα στρατιωτικά τμήματα των επαναστατών των στενών των Δερβενακίων και της τοποθεσίας των Μύλων (Λέρνης).

Ο κυβερνητικός στρατός, αφού κατέλαβε εγκαίρως τα Δερβενάκια και έθεσε ευθύς εξ αρχής υπό τον έλεγχο του την περιοχή του Ισθμού της Κορίνθου και την τοποθεσία των Μύλων (Λέρνης), κινήθηκε, στις 5 Φεβρουαρίου, με μεθοδικότητα, χωρίς καθυστέρηση, προς την περιοχή του Άργους, όπου άρχισε αμέσως να δημιουργεί, από τις 6 Φεβρουαρίου, το πολεμικό του στρατόπεδο, ενώ από τις 3 Φεβρουαρίου είχε ήδη αρχίσει να λειτουργεί στους Μύλους (που ήταν το κύριο λιμάνι υποδοχής) το επιμελητήριό του. Στο μεταξύ συνεχίζονταν κανονικά οι αφίξεις, στο ίδιο κυρίως λιμάνι, στρατιωτικών τμημάτων, πολεμοφοδίων και υλικών.

6. Η οργάνωση, τα σχέδια ενεργείας των αντιπάλων στρατευμάτων και η διεξαγωγή του ενόπλου αγώνα

α. Γενικά

Ο ένοπλος αγώνας μεταξύ των αντιπάλων στρατιωτικών δυνάμεων (κυβερνητικών και επαναστατικών) άρχισε στις 8 Φεβρουαρίου με την αποτυχημένη πρώτη επίθεση των κυβερνητικών στρατευμάτων κατά των προ του Ναυπλίου υψωμάτων και ουσιαστικά έληξε με την αιματηρή τελευταία μάχη της 1ης Μαρτίου, κατά την οποία τα επαναστατικά στρατεύματα υποχρεώθηκαν, ύστερα από σθεναρή αντίσταση, να αποσυρθούν αφού πολέμησαν μέχρι την περιοχή του φρουρίου της πόλης. Έκτοτε άρχισε η στενή πολιορκία του Ναυπλίου από τα κυβερνητικά στρατεύματα και, παράλληλα, διεξήχθησαν μακροχρόνιες διαπραγματεύσεις μεταξύ της ηγεσίας των επαναστατών και των εκπροσώπων της κυβέρνησης, οι οποίες διήρκεσαν, με την πόλη συνεχώς αποκλεισμένη,

μέχρι τις 8 Απριλίου, οπότε εισήλθε στο Ναύπλιο ο κυβερνητικός στρατός.

Με δεδομένο ότι όλες εκείνες οι μάχες και οι συγκρούσεις αναφέρονται λεπτομερώς στα περί Ναυπλιακής Επανάστασης συγγράμματα, κρίνεται σκόπιμο να παρατεθούν στη συνέχεια –εν περιλήψει– μόνο τα πλέον ενδιαφέροντα από εκείνα τα πολεμικά γεγονότα.

β. Η οργάνωση των στρατευμάτων για τον ένοπλο αγώνα

Κυβερνητικά στρατεύματα

Με την άφιξη (το πρωί της 6ης Φεβρουαρίου) των κυβερνητικών στρατευμάτων από την περιοχή του Ισθμού της Κορίνθου και τους Μύλους (Λέρνης) και τη συνένωσή τους στην Αργολίδα, την «εν υπαίθρῳ» διασπορά τους στην ευρύτερη περιοχή του χωριού Κοφίνι (σημερινής Νέας Τίρυνθας) και την παράλληλη εγκατάσταση του Στρατηγείου του υποστρατήγου Αμαδ.-Εμμ. Χαν στη Γεωργική Σχολή Τίρυνθας, σχεδόν αμέσως συγκροτήθηκε και λειτούργησε το «Εν Αργολίδι στρατόπεδον», το οποίο είχε ήδη εξασφαλίσει απρόσκοπτη και συνεχή επικοινωνία με τη γειτονική πόλη του Άργους (υπό συγκρότηση περιοχή διοικητικής μέριμνας) και τα λιμάνια υποδοχής της Νέας Κορίνθου, του Καλαμακίου και των Μύλων Λέρνης (εκεί λειτουργούσε προσωρινά από τις 4 Φεβρουαρίου το «επιμελητήριον» του στρατοπέδου). Μετά την άμεση λήψη των απαραίτητων μέτρων ασφαλείας του στρατοπέδου και σύμφωνα με τη γενική αποστολή που είχε ανατεθεί στον υποστράτηγο Χαν, με το Βασιλικό Διάταγμα του διορισμού του, άρχισε χωρίς καθυστέρηση η προετοιμασία για την αποφασισθείσα πρώτη επίθεση, που θα λάμβανε χώρα μετά από δύο ημέρες, κατά των προ του Ναυπλίου επανδρωμένων από τις επαναστατικές δυνάμεις και αμυντικά οργανωμένων υψωμάτων. Στη σχεδιαζόμενη επίθεση θα λάβαιναν μέρος δέκα Λόχοι Πεζικού (Τάγμα), μία ίλη Ιππικού, δύο Λόχοι Πυροβολικού (πυροβολαρχίες) με τέσσερα πεδινά και τέσσερα ορεινά οβουζιοβόλα και τμήμα Μηχανικού. Υπ' όψη ότι ο από 12ης Φεβρουαρίου και εξής ναυτικός αποκλεισμός των παραλίων του Αργολικού κόλπου από πλοία του Βασιλικού Ναυτικού ενίσχυσε –σε βάρος των επαναστατών– τις συνθήκες που είχαν ήδη δημιουργηθεί για τα κυβερνητικά στρατεύματα.

Τέλος, εκτιμάται ότι, σύμφωνα με τα τότε οργανογράμματα³ των στρατιωτικών Σωμάτων, η παρατεταγμένη μάχιμη⁴ δύναμη του κυβερνητικού στρατοπέδου Αργολίδας ανερχόταν, για την πρώτη μάχη της 8ης Φεβρουαρίου, στους 1.200 – 1.400 άνδρες (αξιωματικούς, υπαξιωματικούς και στρατιώτες).

3. *Ιστορικό Υπόμνημα περί Οργανισμού του Τακτικού Στρατού της Ελλάδος*, ό.π., σ. 82-98.

4. *Μάχιμη δύναμη* = Σώματα Ελιγμού (Πεζικό και Ιππικό) και Σώματα Υποστηρίξεως (Πυροβολικό και Μηχανικό).

Επαναστατικά στρατεύματα

Μετά την είσοδο στο Ναύπλιο (6 Φεβρουαρίου) όλων των εκτός πόλεως (πλην του Λόχου Πεζικού της Κορινθίας) στρατιωτικών τμημάτων των επαναστατών και με εντολή, προφανώς, του Πολεμικού Συμβουλίου τους, τέθηκε σε συναγερμό ολόκληρη η φρουρά και τα εθελοντικά τμήματα, προκειμένου αφ' ενός να προετοιμασθεί η άμυνα του φρουρίου και αφ' ετέρου να καταληφθούν, το ταχύτερο δυνατόν, και να οργανωθούν προς άμυνα (λήψη θέσεως αμυντικής διάταξης, μεταφορά και τάξη πυροβόλων, κατασκευή οχυρωμάτων εκστρατείας κ.λπ.) τα πλησίον του φρουρίου υψώματα (εδάφη τακτικής σημασίας) της Άριας, της Πρόνοιας και του Προφήτη Ηλία, καθώς και η τοποθεσία του «Μύλου Ταμπακόπουλου». Τελικά, η διάταξη των τμημάτων Πεζικού των επαναστατών στις αναφερθείσες θέσεις διαμορφώθηκε ως εξής:⁵

- Υψώματα Άριας: 3 Λόχοι (300 άνδρες).
- Ύψωμα Προφήτη Ηλία: 2 Λόχοι (200 άνδρες).
- Ύψωμα Πρόνοιας: 2 Λόχοι (100 άνδρες) εφεδρεία.
- Τοποθεσία Μύλος Ταμπακόπουλου: 1 Λόχος (100 άνδρες).

Επίσης, στοιχεία Πυροβολικού τάχθηκαν επί των υψωμάτων.

γ. Τα σχέδια ενεργείας των αντιπάλων στρατευμάτων

Παρόμοια στρατιωτικά σχέδια για την πρώτη σύγκρουση των αντιπάλων στρατευμάτων, και όχι μόνο, δεν έχουν αναφερθεί ή βρεθεί μέχρι σήμερα· επομένως, η θεωρητική διατύπωσή τους, που ακολουθεί, προέρχεται αποκλειστικά και μόνο από τη μελέτη και αξιολόγηση των διαταγών του Υπουργείου Στρατιωτικών και, κυρίως, των σχετικών με τη Ναυπλιακή Επανάσταση συγγραμμάτων.

Σχέδιον ενεργείας των κυβερνητικών στρατευμάτων

Το σχέδιο αυτό προέβλεπε προέλαση, ακροβολισμό και επιθετική ενέργεια με όλες τις διαθέσιμες μάχιμες δυνάμεις ταυτόχρονα εναντίον των τριών αμυντικών θέσεων των επαναστατών προς κατάληψή τους και εν συνεχεία ταχεία προώθηση των επιτιθεμένων κυβερνητικών τμημάτων προς πλήρη αποκλεισμό του Ναυπλίου.

Σχέδιον ενεργείας των επαναστατικών στρατευμάτων

Τα επαναστατικά στρατεύματα σχεδίαζαν σταθερή άμυνα επί των κατεχομένων και οργανωμένων υψωμάτων προς απόκρουση κάθε επιθετικής ενέργειας των κυβερνητικών στρατευμάτων.

5. Γ. Ασπρέας, «Τα Ναυπλιακά», ό.π.

δ. Η διεξαγωγή του ενόπλου αγώνα

Η κυβέρνηση, με την εξ αρχής άμεση επιδίωξή της αφ' ενός να θέσει εγκαίρως υπό τον απόλυτο έλεγχό της την ευρεία περιοχή του Ισθμού της Κορίνθου (Ακροκόρινθο, Νέα Κόρινθο, Λουτράκι, Καλαμάκι και Κεχρεές) και την τοποθεσία των Μύλων Λέρνης (το λιμάνι και τα γύρω εδάφη) και αφ' ετέρου να καταληφθούν, το ταχύτερο δυνατόν, και να διατηρηθούν τα στενά των Δερβενακίων, προκειμένου να εφαρμόσει το κατά των επαναστατών σχέδιο της, πέτυχε την ταχεία, αιφνιδιαστική και σχεδόν ταυτόχρονη επέμβαση των στρατευμάτων της και στις τρεις ζωτικές περιοχές. Έτσι, τα κυβερνητικά στρατεύματα (τακτικός στρατός, Χωροφυλακή και τμήμα Εθνοφυλακής), εκμεταλλευόμενα την έλλειψη εγκαίρως σχεδιασμού και ετοιμότητας, αλλά και τη βραδύτητα από μέρους της στρατιωτικής ηγεσίας των επαναστατών του Ναυπλίου, κατόρθωσαν, και μάλιστα χωρίς απώλειες, να καταλάβουν τις θέσεις αυτές (στις 5 Φεβρουαρίου είχε ήδη συντελεσθεί αυτό), με αποτέλεσμα να αποκτηθεί ο πλήρης έλεγχος της Αργολίδας και να τίθεται πλέον η πρωτοβουλία κινήσεων στον κυβερνητικό στρατό, οι δε επαναστάτες βρέθηκαν σε πολύ μειονεκτική θέση και αποσύρθηκαν (στις 6 Φεβρουαρίου) στα υψώματα που βρίσκονταν εμπρός από την πύλη του φρουρίου του Ναυπλίου.

Η επί τριών κατευθύνσεων σχεδιασθείσα πρώτη επίθεση των κυβερνητικών στρατευμάτων κατά των αμυνομένων επαναστατών, που εκδηλώθηκε, χωρίς καθυστέρηση, κατά τις πρωινές ώρες (στις 8:30) της 8ης Φεβρουαρίου απέτυχε μετά από τριώρη σκληρή μάχη και επί των τριών θέσεων της αμυντικής τοποθεσίας, με αποτέλεσμα οι επιτιθέμενοι να οπισθοχωρήσουν, με αρκετές απώλειες, μέχρι το στρατόπεδό τους. Η ευνοϊκή για τους επαναστάτες εξέλιξη αυτής της πρώτης ένοπλης σύγκρουσης αναπτέρωσε οπωσδήποτε το ηθικό τους. Εκτιμάται ότι η εσπευσμένη εκείνη επίθεση του κυβερνητικού στρατού απέβλεπε κυρίως στον αιφνιδιασμό και την άσκηση πίεσης –στρατιωτικής και ψυχολογικής– στους επαναστάτες, ώστε να μην προλάβουν να ολοκληρώσουν την αμυντική τους οργάνωση.

Από τη μελέτη και αξιολόγηση, ωστόσο, του αρχειακού υλικού του Υπουργείου Στρατιωτικών διαπιστώνεται ότι αμέσως μετά την αποτυχημένη πρώτη επιθετική προσπάθεια του κυβερνητικού στρατού, ο υποστράτηγος Αμαδ.-Εμμ. Χαν αποφάσισε να σχεδιάσει μια δεύτερη ισχυρή επίθεση που θα λάμβανε χώρα στις αρχές Μαρτίου, εκτιμώντας ότι μέχρι τότε θα είχαν ολοκληρωθεί οι απαραίτητες προετοιμασίες, εφόσον, βέβαια, δεν θα είχαν παραδοθεί μέχρι τότε οι επαναστάτες του Ναυπλίου.

Η σχετική πρόταση θεωρούμε ότι πιθανότατα εγκρίθηκε από τον υπουργό των Στρατιωτικών, καθ' όσον εκείνος έπρεπε να διατάξει τη διάθεση και την ταχεία προώθηση στην Αργολίδα των απαιτούμενων σοβαρών ενισχύσεων σε

προσωπικό, οπλισμό, πολεμοφόδια, εφόδια και παντός είδους υλικά που ήταν οπωσδήποτε απαραίτητα για την υλοποίηση του νέου σχεδίου.

Εκτιμάται ότι το νέο σχέδιο ενεργείας προέβλεπε σε γενικές γραμμές για το χρονικό διάστημα 9-28 Φεβρουαρίου τις εξής αποστολές για τα άτακτα οπλοφόρα σώματα που συνεργάζονταν με τα κυβερνητικά στρατεύματα:

- Συνεχή απασχόληση και φθορά των «εν αμύνη» επαναστατικών τμημάτων (τήρηση της επαφής με τον αντίπαλο και διατήρηση της φυσιογνωμίας της μάχης) σε εκείνα τα τμήματα του μετώπου, στα οποία δεν υπήρχαν κυβερνητικά στρατεύματα.
- Αποβατική ενέργεια στην περιοχή Τολού (υπό την προστασία του Βασιλικού Ναυτικού) και προσπάθεια αποκλεισμού («περισχέσεως») του φρουρίου του Ναυπλίου από τα νοτιοανατολικά.

Στο ίδιο χρονικό διάστημα τα συνεχώς ενισχυόμενα κυβερνητικά στρατεύματα του «Στρατοπέδου Αργολίδος», πλην φυσικά του Ιππικού και των προφυλακών μάχης επί της γραμμής του μετώπου (Μεγάλο Ρέμα), θα προπαρασκευάζονταν για την τελική, θα λέγαμε, επίθεσή τους κατά της προ του Ναυπλίου αμυντικής τοποθεσίας των επαναστατών.

Σε εφαρμογή, λοιπόν, του νέου σχεδίου έλαβαν χώρα οι παρακάτω πολεμικές συγκρούσεις, πέραν ασφαλώς των καθημερινών αψιμαχιών:

- Πριν από τα μέσα Φεβρουαρίου, ο συνεργαζόμενος με τα κυβερνητικά στρατεύματα υποστράτηγος Χριστόδουλος Χατζηπέτρου,⁶ επικεφαλής τμήματος οπλοφόρων «ατάκτων» (Δερβενοχωριτών) έφθασε στο Στρατόπεδο της Αργολίδας και λίγο αργότερα κατέλαβε το ανατολικά της Τίρυνθας (σε απόσταση 5 χλμ.) ευρισκόμενο χωριό Κατσίγρι (σήμερα Άγιος Αδριανός).
- Στις 21 Φεβρουαρίου τμήμα εκατό ενόπλων ατάκτων μεταφέρθηκε με πλοία από τους Μύλους (Λέρνης) και αποβιβάσθηκε στο παραθαλάσσιο Τολό, απ' όπου προήλασε μέχρι το χωριό Χαϊδάρι (σήμερα Δρέπανο). Εκεί το αντιμετώπισε αποτελεσματικά ένα τμήμα του επαναστατικού στρατού με τη συνδρομή ντόπιων χωρικών και το ανάγκασαν να υποχωρήσει και να επιβιβασθεί εκ νέου στα πλοία και στη συνέχεια να απομακρυνθεί προς τους Μύλους. Έτσι, η πρώτη προσπάθεια αποκλεισμού του Ναυπλίου από νοτιοανατολικά απέτυχε.
- Στις 24 Φεβρουαρίου τρεις οπλαρχηγοί με τριακόσιους κυβερνητικούς ενόπλους άτακτους επανήλθαν με πλοίο και αποβιβάσθηκαν και πάλι

6. Γνωστός οπλαρχηγός κατά την Ελληνική Επανάσταση, υπασπιστής του βασιλιά Όθωνα. Έλαβε μέρος ως αρχηγός ατάκτων οπλοφόρων σε επιχειρήσεις καταστολής αντικυβερνητικών στάσεων και εξεγέρσεων.

στο Τολό, απ' όπου, ύστερα από βίαιη τρίωρη σύγκρουση με τους επαναστάτες, κατέλαβαν τα χωριά Παναγίτσα, Καστράκι και Χαϊδάρι, και τους υποχρέωσαν να αποσυρθούν στο χωριό Τζαφέρ Αγά (σήμερα Ασίνη). Την επόμενη, οι περίπου εκατό επαναστάτες, πιεζόμενοι από την ισχυρή δύναμη των ενόπλων ατάκτων, οι οποίοι στο μεταξύ είχαν ενισχυθεί από κυβερνητικά στρατεύματα (δילוχία Πεζικού, Ιππικό και Πυροβολικό) αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν προς την Άρια. Η εν συνεχεία ανεπίτρεπτη σκαιά συμπεριφορά των ατάκτων οπλοφόρων οδήγησε τους ντόπιους χωρικούς να ζητήσουν καταφύγιο στο Ναύπλιο και την Πρόνοια, με αποτέλεσμα να αποκλεισθεί από ανατολικά και νοτιανατολικά η προς τα έξω επικοινωνία του Ναυπλίου.

- Στο χρονικό διάστημα μεταξύ 20 και 27 Φεβρουαρίου έλαβαν χώρα σοβαρές συγκρούσεις μεταξύ του Σώματος των ατάκτων του υποστρατήγου Χριστοδούλου Χατζηπέτρου και των επαναστατών στην περιοχή μεταξύ των χωριών Κατσίγρι και Άριας.
- Στις 26 Φεβρουαρίου τα επαναστατικά τμήματα συνεπλάκησαν με τα κυβερνητικά στρατεύματα εμπρός (βόρεια) από το ύψωμα Προφήτης Ηλίας, με αποτέλεσμα να φονευθούν τέσσερις και να αιχμαλωτισθούν δεκατέσσερις από τους επαναστάτες και από τα κυβερνητικά τμήματα να τραυματισθούν ελαφρά έξι.
- Κατά την ίδια χρονική περίοδο (δεν γνωρίζουμε την ακριβή ημερομηνία) τα «επί του μετώπου» επαναστατικά στρατεύματα σχεδίασαν, αλλά τελικά δεν εκτέλεσαν, νυχτερινή επίθεση εναντίον των ευρισκομένων απέναντι τους, επί της «γραμμής επαφής», κυβερνητικών τμημάτων.

Καθ' όλη εκείνη την περίοδο των είκοσι περίπου ημερών, και παράλληλα με τη συνεχή δραστηριότητα των Σωμάτων των ενόπλων ατάκτων, στη γραμμή του μετώπου –και όχι μόνον– βρισκόταν σε εξέλιξη μια άνευ προηγουμένου μεθοδευμένη κινητοποίηση του κυβερνητικού στρατού ξηράς και του ναυτικού, προκειμένου να ενισχυθεί το «Εν Αργολίδι στρατόπεδον». Γι' αυτόν ακριβώς το σκοπό διατάχθηκαν και υλοποιήθηκαν τα ακόλουθα (τα αναφέρουμε επιγραμματικά):

- Μετακίνηση (πεζοπορία και μεταφορά με πλοία) δύο ακόμα Ταγμάτων⁷ Πεζικού (του 7ου Λαμίας και του 9ου Στυλίδας), αποσπασμάτων Ιππικού, τμημάτων Πυροβολικού και Χωροφυλακής.
- Μεταφορά στο στρατόπεδο και διάθεση αριθμού οβουζοβόλων Ορεινού Πυροβολικού.

7. Κάθε Τάγμα είχε, από το 1860 και μετά, έξι Λόχους (ένα Λόχο Ευζώνων και πέντε Λόχους Πεζικού) συνολικής δύναμης 676 ανδρών.

- Μεταφορά επαρκών ποσοτήτων οπλισμού και πολεμοφοδίων (Πυροβολικού και τυφεκίων).
- Μεταφορά παντός είδους στρατιωτικού υλικού (ιματισμού, σκηνών κ.λπ.) και εφοδίων.
- Χορήγηση στα Σώματα Πεζικού καινούργιων γαλλικών αυλακωτών τυφεκίων «Migné» και αντιστοιχών πολεμοφοδίων (πυρομαχικών).
- Ενίσχυση και βελτίωση των υπηρεσιών του επιμελητηρίου του στρατοπέδου, το οποίο είχε ήδη μεταφερθεί στο Άργος, βελτίωση του εκεί στρατιωτικού νοσοκομείου με προσθήκες προσωπικού, υλικών και μέσων, και με αύξηση των κλινών του.
- Αποστολή αποσπάσματος Χωροφυλακής στην Παλαιά Επίδαυρο για έλεγχο και επιτήρηση του λιμανιού της.⁸
- Έναρξη συντόνων εργασιών, τις οποίες ανέλαβε το Μηχανικό, τηλεγραφικής σύνδεση μεταξύ Νέας Κορίνθου και Άργους και συνεχής επιτήρηση από το Ιππικό της υπό κατασκευή τηλεγραφικής γραμμής.
- Συνεχής έλεγχος και επιτήρηση με επαρκείς μάχιμες δυνάμεις των ζωτικών περιοχών της Αργολιδοκορινθίας, κυρίως του φρουρίου του Ακροκορίνθου, και των λιμανιών της Νέας Κορίνθου και του Καλαμακίου.
- Συγκέντρωση στην Αργολίδα και διάθεση επαρκούς μη τακτικής δύναμης (εθνοφυλάκων και ατάκτων οπλοφόρων) για ενίσχυση και συνεργασία με τα κυβερνητικά στρατεύματα.
- Λειτουργία των εγκατεστημένων στους Μύλους Κεφαλαρίου τμημάτων (Νεροτριβής και Πυριτοποιείου) του Οπλοστασίου Ναυπλίου για τις ανάγκες του κυβερνητικού στρατού.

Μετά το πέρας των προπαρασκευών και τη λήψη των προβλεπομένων σχηματισμών από τα Σώματα Ελιγμού (Πεζικό και Ιππικό) και την τοποθέτηση στις κατάλληλες θέσεις των Σωμάτων Υποστηρίξεως (Πυροβολικό και Μηχανικό) εκδηλώθηκε το πρωί της 1ης Μαρτίου η αποφασιστικής σημασίας επίθεση κατά της αμυντικής τοποθεσίας των επαναστατών. Ωστόσο, δεν είναι γνωστό αν οι επαναστάτες αξιωματικοί είχαν επαρκείς πληροφορίες για την επικείμενη επίθεση, ώστε να προετοιμάσουν και να ενισχύσουν εγκαίρως την άμυνά τους, ή αν αιφνιδιάστηκαν με την εκδήλωσή της. Ακολούθησε επικός αγώνας μεταξύ των αντιπάλων στρατευμάτων και εκτυλίχθηκαν πραγματικές σκηνές ηρωισμού και αυτοθυσίας, κυρίως από τα αμυνόμενα επαναστατικά τμήματα σε όλες τις θέσεις της αμυντικής τους τοποθεσίας. Σε ορισμένα συγγράμματα περιγράφεται με γλαφυρότητα και κάθε λεπτομέρεια εκείνη η αιματηρή εμφύλια σύγκρουση, κατά την οποία επικράτησαν, με σοβαρές

8. Ο έλεγχος και η επιτήρηση του λιμανιού της Ερμιόνης είχε ήδη εξασφαλισθεί από τους άτακτους οπλοφόρους του ταγματάρχη Μήτσα.

απώλειες και για τις δύο πλευρές, τα κυβερνητικά στρατεύματα. Έτσι, αργά το βράδυ της ίδιας ημέρας με την είσοδο του αδιάλλακτου επαναστάτη υπολοχαγού Πεζικού Δημητρίου Γρίβα στο φρούριο του Ναυπλίου έληξε ουσιαστικά ο εμφύλιος ένοπλος αγώνας μεταξύ κυβερνητικών και επαναστατών, για να επακολουθήσει, ευθύς αμέσως, μία περίοδος πολιορκίας του φρουρίου διάρκειας τριάντα επτά ημερών (2 Μαρτίου – 7 Απριλίου). Διαρκούς της πολιορκίας σημειώθηκαν διάφορα σημαίνοντα γεγονότα μεταξύ πολιορκητών και πολιορκημένων επαναστατών, κυρίως πολιτικού και διπλωματικού ενδιαφέροντος. Τέλος, μετά τις 20 Μαρτίου, η κυβέρνηση έκανε δεκτό το αίτημα των επαναστατών για σύναψη ανακωχής.⁹

Η αναχώρηση από το Ναύπλιο, με δύο ξένα ατμόπλοια, των μη αμνηστευθέντων «στασιαστών» (στρατιωτικών και πολιτικών) και των αυτοεξορίστων επαναστατών πραγματοποιήθηκε, ως γνωστόν, το πρωί της 8ης Απριλίου (Κυριακή του Πάσχα), ενώ η παράδοση των εναπομεινάντων στο Ναύπλιο επαναστατικών τμημάτων στον υποστράτηγο Χαν έγινε στον προ της Πύλης της Ξηράς του φρουρίου «χώρο των γυμνασίων» του στρατού το μεσημέρι της ίδιας ημέρας, οπότε, με την εν συνεχεία είσοδο των κυβερνητικών στρατευμάτων στην πόλη, έληξε και η πολιορκία.

Η τύχη των επαναστατικών τμημάτων που παραδόθηκαν, ήταν προδιαγεγραμμένη, αλλά και ταυτόχρονα επιβλαβής για την κυβέρνηση, η οποία διέπραξε το σοβαρό σφάλμα να μεταθέσει το προσωπικό τους σε άλλα, μη επαναστατημένα τμήματα των Σωμάτων του στρατού (Πεζικό, Ιππικό και Πυροβολικό), αντί να τους απολύσει αμέσως μετά την παράδοσή τους στον υποστράτηγο Χαν, καθώς οι ταλαιπωρημένοι υπαξιωματικοί και στρατιώτες του Ναυπλίου αντιμετώπιζονταν ως φορείς επαναστατικών ιδεών από τους συναδέλφους τους.¹⁰

Τέλος, το «Εν Αργολίδι στρατόπεδον» του κυβερνητικού στρατού, έχοντας εκπληρώσει «επιτυχώς την αποστολήν του» διαλύθηκε με Βασιλικό Διάταγμα της 20ής Απριλίου, αφού προηγουμένως (στις 9 Απριλίου) είχε γίνει «άρσις του ναυτικού αποκλεισμού του Αργολικού Κόλπου». Τελευταίος, ο διορισμένος αρχηγός των «Κατά την Αργολίδα» στρατευμάτων υποστράτηγος Αμαδαίος-Εμμανουήλ Χαν επέστρεψε την 25η Απριλίου με πολεμικό πλοίο του Βασιλικού Ναυτικού στον Πειραιά. Λίγο αργότερα (στις 11 Μαΐου) διαλύθηκε και το «επιμελητήριόν» του κυβερνητικού στρατού στο Άργος.

9. *Ανακωχή*: Πρόσκαιρη διακοπή των εχθροπραξιών μεταξύ δύο εμπόλεμων μερών (κρατών ή μεγάλων στρατιωτικών σχηματισμών), η οποία συμφωνείται ή εγκρίνεται υποχρεωτικά από τις αντίστοιχες κυβερνήσεις.

10. Αντιστράτηγος Γενναίος Κολοκοτρώνης, *Απομνημονεύματα*, ό.π., σ. 115.

ε. Τα μη τακτικά κυβερνητικά στρατεύματα

Για τα ποικίλα σώματα των πρόσκαιρα στρατολογημένων εθνοφυλάκων και οπλοφόρων πολιτών, τα οποία συμμετείχαν στην καταστολή της Ναυπλιακής Επανάστασης συνεργαζόμενα με και συντονιζόμενα από τα κυβερνητικά στρατεύματα, οι πληροφορίες που υπάρχουν μέχρι σήμερα είναι πολύ λίγες και ελλιπείς. Σε μια προσπάθεια απλής αναφοράς τους, μπορούμε να σημειώσουμε συνοπτικά για κάθε ένα από αυτά τα ακόλουθα, τα οποία προέρχονται από επίσημα έγγραφα του Υπουργείου Στρατιωτικών, του Υπουργείου Εσωτερικών και από σχετικά με τη Ναυπλιακή Επανάσταση συγγράμματα.

Σώμα Εθνοφυλακής Πελοποννήσου

Άγνωστος παραμένει ο αριθμός των στρατολογηθέντων από τον «Αρχηγόν και Έκτακτον Απεσταλμένον», αντιστράτηγο Ιωάννη Κολοκοτρώνη, στις επαρχίες της Πελοποννήσου. Στο βιβλίο του αναφέρει¹¹ περί τους χίλιους εθνοφύλακες, οι οποίοι χρησιμοποιήθηκαν στην Αργολίδα.

Σώμα υποστρατήγου Χριστοδούλου Χατζηπέτρου

Αναφέρεται ότι μέσω Κορίνθου έφθασε, μετά τις 10 Φεβρουαρίου, στο Άργος με τριακόσιους οπλοφόρους Δερβενοχωρίτες και έλαβε μέρος στις ένοπλες συγκρούσεις κατά των επαναστατών.

Σώμα εθνοφυλάκων (;) ταγματάρχη Μήτσα

Ο Ιωάννης Κολοκοτρώνης αναφέρει στο έργο του ότι, όταν έφθασε στις 3 Φεβρουαρίου στην Ερμιόνη, «διέταξεν αυθημερόν τον Ταγματάρχη Μήτσαν να στρατολογήση εκατό (100) εθνοφύλακας [...]».¹²

Σώμα εθνοφυλάκων του ταγματάρχη Ανδρέα Νοταρά και του αντισυνταγματάρχη Ιωάννου Γιουρούκου

Από τα πρώτα ένοπλα τμήματα της Κορινθίας που έσπευσαν να συνδράμουν την κυβέρνηση στην προσπάθεια ελέγχου της περιοχής του Ισθμού και κατάληψης και διατήρησης των στενών των Δερβενακίων με αρχική δύναμη ογδόντα περίπου εθνοφυλάκων. Αργότερα ενισχύθηκε σε δύναμη (έφθασε τους 180-200 άνδρες) και συνεργάστηκε με το σώμα του υποστρατήγου Χριστοδούλου Χατζηπέτρου σε όλο το διάστημα της Ναυπλιακής Επανάστασης.

11. Στο ίδιο, σ. 113.

12. Στο ίδιο, σ. 112.

Τμήματα εθνοφυλάκων ή ενόπλων ατάκτων πολιτών του Αποστόλη Κολοκοτρώνη, του Νικολάου Μπούκουρα και του Γάκη Οικονόμου

Αναφέρονται τα ονόματα τους σε διάφορα επίσημα έγγραφα και βιβλία, χωρίς ωστόσο να παρέχονται και άλλα διαφωτιστικά στοιχεία (δύναμη, δράση κ.λπ.).

Τμήμα του Αντωνίου Παπαδημητριάδου (βουλευτή Ναυπακτίας)

Αναφέρεται σε διάφορα επίσημα έγγραφα ότι ο Παπαδημητριάδης συγκρότησε τμήμα ενόπλων οπλιτών (εθνοφυλάκων ή ατάκτων πολιτών) προερχομένων από την περιοχή της Ναυπάκτου, αποτελούμενο από 40-50 άνδρες, πλην όμως διατάχθηκε τελικά να μη μεταβεί στην Αργολίδα.

Πρέπει να λάβουμε, επίσης, υπόψη, ότι έγινε ευρεία επίσημη στρατολόγηση εθνοφυλάκων και ανακλήθηκαν στην ενεργό υπηρεσία απόστρατοι και απόμαχοι αξιωματικοί και οπλίτες στην επαρχία Λοκρίδας, όπου έδρευαν μόνιμα τα δύο Τάγματα Πεζικού (7ο Λαμίας και 9ο Στυλίδας), τα οποία μεταφέρθηκαν στην Αργολίδα. Σε αυτούς τους εθνοφύλακες και τους λοιπούς ανακληθέντες ανατέθηκαν οι στρατιωτικές αποστολές και υποχρεώσεις των Ταγμάτων Προκαλύψεως (ασφάλειας συνόρων), στην έδρα των οποίων παρέμειναν μόνιμως και λειτουργούσαν τα «στελέχη»¹³ τους.

Τέλος, σύμφωνα με τα υπάρχοντα στοιχεία εκτιμάται ότι η υπολογιζόμενη ελάχιστη δύναμη των μη τακτικών κυβερνητικών στρατευμάτων πρέπει να ανερχόταν, με μεγάλη επιφύλαξη, στους χίλιους εξακόσιους άνδρες.

στ. Αριθμητική δύναμη του τακτικού κυβερνητικού στρατού

Για τη συνολική δύναμη των «εν Αργολίδι» τακτικών στρατευμάτων, τα διάφορα κατά καιρούς σχετικά συγγράμματα¹⁴ την προσδιορίζουν (χωρίς να γνωρίζουμε αν υπολογίζουν ή όχι τα μη τακτικά Σώματα) από 1.500 μέχρι και 7.000 συνολικά άνδρες. Δεν υπάρχει, ωστόσο, τουλάχιστον μέχρι σήμερα, κανένα τεκμήριο που να προσδιορίζει ακριβώς ή, έστω, κατά προσέγγιση τη συνολική δύναμη των τακτικών κυβερνητικών στρατευμάτων, η οποία προκύπτει από το άθροισμα των ακολούθων επί μέρους δυνάμεων:

- Του επιτελείου του υποστρατήγου Χαν και των Σωμάτων Πεζικού, Ιππικού, Πυροβολικού και Μηχανικού (μάχιμη δύναμη).
- Των αποσπασμάτων και τμημάτων της Χωροφυλακής, που είχαν έδρα

13. *Στέλεχος*: Ένα είδος «τμήματος βάσεως» με λίγο προσωπικό και με κύρια αποστολή τη διεκπεραίωση των εκ των κανονισμών απορρεουσών γραφειοκρατικών υποχρεώσεων του απουσιάζοντος σώματός του.

14. Αναστάσιος Γούναρης, *Η Ναυπλιακή Επανάσταση*, ό.π., σ. 61.

την Αργολίδα, και εκείνων που κατά καιρούς εστάλησαν εκεί προς ενίσχυση του τακτικού κυβερνητικού στρατού.

- Του επιμελητηρίου και των εκτός έδρας τμημάτων του (Μύλων Λέρνης και αλλού).
- Των διαφόρων υπηρεσιών Διοικητικής Μέριμνας, όπως του στρατιωτικού νοσοκομείου (Αργους) και άλλων που δεν ανήκαν στο επιμελητήριο.
- Όλων των λοιπών τμημάτων –κυρίως μαχίμων– που παρέμεναν μακριά από το «στρατόπεδον», ενδεχομένως και από το επιμελητήριο, με διάφορες αποστολές (ασφάλειας, ελέγχου, επιτήρησης κ.λπ.), όπως στο φρούριο Ακροκορίνθου, στη Νέα Κόρινθο, στο Καλαμάκι, στην Παλαιά Επίδαυρο και όπου αλλού στην εδαφική περιοχή της Αργολιδοκορινθίας.

Τα μόνα επίσημα στοιχεία που υπάρχουν σε σχετικούς φακέλους των Γ.Α.Κ.,¹⁵ είναι οι ακόλουθες τρεις «Καταστάσεις», υπογεγραμμένες από τον υποστράτηγο Χαν:

- «Κατάστασις της Δυνάμεως των Στρατευμάτων» (στο Καλαμάκι) της 3ης Φεβρουαρίου 1862 (πριν από την ένταξη στον τακτικό κυβερνητικό στρατό του 3ου και του 5ου Τάγματος Πεζικού, που αφίχθησαν με πλοία από τη Δυτική Ελλάδα στη Νέα Κόρινθο). Η δύναμη των στρατευμάτων (επιτελείου, Χωροφυλακής και τεσσάρων Λόχων Πεζικού), ανερχόταν σε 429 συνολικά άνδρες (αξιωματικούς και οπλίτες).
- «Κατάστασις Τοποθετήσεως» (διατάξεως) του εν Τιρύνθω Στρατού της 27ης Φεβρουαρίου 1862.
- «Κατάστασις [δυνάμεως] του Βασιλικού εν Τιρύνθω Στρατού», στην οποία η υπό παράταξη (μάχιμη) δύναμη Ελιγμού (Πεζικού και Ιππικού) κατά την παραμονή της δεύτερης μεγάλης επίθεσης (της 1ης Μαρτίου) ανερχόταν στους 2.125 συνολικά άνδρες (αξιωματικούς, υπαξιωματικούς και στρατιώτες) και 118 ίππους. Εκτιμάται ότι με αυτήν ακριβώς τη δύναμη ο κυβερνητικός τακτικός στρατός –χωρίς να υπολογίζονται τα συμμετέχοντα άτακτα σώματα– εκτόξευσε την ισχυρή επίθεσή του, υποστηριζόμενος ασφαλώς από τα πυρά δύο Λόχων (Πυροβολαρχιών) του Πεδινού και Ορεινού Πυροβολικού (196 άνδρες, 12 οβουζιοβόλα των 5 και 12 λίτρων, και 82 ίπποι).

Τέλος, από τη μελέτη όλων των προαναφερθέντων στοιχείων μπορούμε, με μεγάλη όμως επιφύλαξη, να καταλήξουμε στο συμπέρασμα ότι το σύνολο των μαχίμων κυβερνητικών στρατευμάτων –τακτικών και ατάκτων– πιθανώς ανερχόταν κατά την έναρξη της δεύτερης αποφασιστικής επίθεσης (της 1ης

15. Γ.Α.Κ., Αρχείον Οθωνικής Περιόδου, Μυστική Καταχώρησις Φ 49 και Φ «1862-1865» (αταξινόμητο αρχείο).

Μαρτίου) τουλάχιστον σε 3.800-4.000 άνδρες (αξιωματικούς, υπαξιωματικούς, στρατιώτες, εθνοφύλακες και άτακτους «οπλοφόρους πολίτες»).

ζ. Ανθρώπινες απώλειες κατά τη διάρκεια του ενόπλου αγώνα

Οι μέχρι σήμερα υπάρχουσες πληροφορίες δεν επιτρέπουν μια αξιόπιστη καταγραφή των ανθρώπινων απωλειών αμοτέρων των αντιπάλων κατά τη διάρκεια του μεταξύ τους ενόπλου αγώνα (8 Φεβρουαρίου – 1 Μαρτίου 1862). Υπάρχουν επίσημα στοιχεία μόνο για τους πεσόντες κατά τις δύο κύριες μάχες (8ης Φεβρουαρίου και 1ης Μαρτίου) αξιωματικούς: τον λοχαγό Πεζικού Κουμουνδουράκη (από τα κυβερνητικά στρατεύματα), τον υπολοχαγό Πεζικού Δυοβουνιώτη Σπυρίδωνα (από τα επαναστατικά στρατεύματα) και τον ανθυπολοχαγό Πυροβολικού Παγώνη Ιωάννη (επίσης από τα επαναστατικά στρατεύματα). Επίσης, από επίσημη γραπτή αναφορά, προερχόμενη από την κυβερνητική πλευρά, προκύπτει ότι κατά το ίδιο χρονικό διάστημα 154 «στασιασταί» οπλίτες¹⁶ λιποτάκτησαν και παραδόθηκαν στα κυβερνητικά στρατεύματα.

7. Διαπιστώσεις – συμπεράσματα

Οι κυριότερες διαπιστώσεις και συμπεράσματα, που δεν αφορούν μόνο στους στρατιωτικούς αλλά μπορούν να θεωρηθούν γενικότερου ενδιαφέροντος, είναι οι ακόλουθες:

- Υπάρχει η εντύπωση, αν όχι η βεβαιότητα, ότι η επανάσταση δεν είχε σχεδιασθεί και προπαρασκευασθεί σύμφωνα με τις πάγιες αρχές που εφαρμόζονται σε παρόμοιες ανορθόδοξες κινήσεις, με αποτέλεσμα οι επαναστάτες να βρεθούν ευθύς εξ αρχής σε μειονεκτική θέση, με ό,τι αυτό συνεπαγόταν. Χωρίς καμία πρόθεση υποβάθμισης του έργου που προσέφερε ο εκλεγείς ως αρχηγός της επανάστασης αντισυνταγματάρχης Αρτέμιος Μίχου, η απουσία αρχηγού ήταν αισθητή, αν όχι καθοριστική.
- Τα κυβερνητικά στρατεύματα εφάρμοσαν με ακρίβεια, μεθοδικότητα και ταχύτητα ένα πάγιο σχέδιο ενεργείας και εκμεταλλευόμενα τα σοβαρά πλεονεκτήματα των μεταφορών και των επικοινωνιών, αλλά και τη βραδύτητα των επαναστατών, απέκτησαν με την έναρξη της κινητοποίησής τους την πρωτοβουλία των κινήσεων στην Αργολιδοκορινθία. Στην τελική επικράτησή τους πρέπει να προστεθεί και το πλεονέκτημα της χρήσης από το πεζικό τους των σύγχρονων γαλλικών τυφεκίων «Migné».
- Τα επαναστατικά στρατεύματα, με άξιους καθ' όλα ηγέτες, πολέμησαν σε όλη τη διάρκεια του ενόπλου αγώνα με πίστη, ηρωισμό και αυταπάρνηση. Αποτέλεσαν παράδειγμα προς μίμηση.

16. Υπάρχουν λεπτομερείς ονομαστικές καταστάσεις σε σχετικό φάκελο στα Γ.Α.Κ.

- Στιγματίζεται η απαράδεκτη και εκτός των κανόνων του πολέμου συμπεριφορά των μη τακτικών, κυρίως, κυβερνητικών στρατευμάτων, παρά το γεγονός ότι η χρησιμοποίησή τους αποτελούσε εκείνη την εποχή πάγια τακτική.
- Επισημαίνεται το λίκνυ δνσμενές κλίμα που δημιουργείται όταν εμπλέκονται σε μάχες ομοεθνή στρατεύματα.
- Τέλος, μελετώντας προσεκτικά το στρατιωτικό μέρος της Επανάστασης, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι αυτή απέτυχε στρατιωτικά λόγω των παραλείψεων και των σφαλμάτων της στρατιωτικής ηγεσίας της, τα οποία παρατηρήθηκαν κυρίως κατά τη χρονική περίοδο μεταξύ 1ης και 6ης Φεβρουαρίου 1862. Αναμφισβήτητα, εκείνη η αποτυχία επέδρασε δυσμενώς στην όλη έκβαση της Επανάστασης, η οποία, μαζί με τις ταυτόχρονες εξεγέρσεις σε ολόκληρη τη χώρα, σηματοδότησε την απαρχή του τέλους της Βαυαροκρατίας.

8. Άλλα στοιχεία και πληροφορίες που πρόεκυψαν από την πρόσφατη έρευνα

- Στις αρχές του Μαΐου 1862 η μαθητιώσα νεολαία της Καλαμάτας «πενθηφόρησε» για την ήττα των επαναστατών του Ναυπλίου κατά την επίθεση του κυβερνητικού στρατού την 1η Μαρτίου.
- Αποβλήθηκαν από το Σχολείο των Ευελπίδων τρεις μαθητές, διότι «εμελέτησαν να συνενωθούν με τους επαναστάτες του Ναυπλίου» και αργότερα, κατά το Πάσχα, απαγορεύθηκε στο Σχολείο να χορηγήσει την προβλεπόμενη άδεια των εορτών σε όλους ανεξαιρέτως τους Ευέλπιδες. Απολύθηκαν, επίσης, από το Σχολείο δύο καθηγητές, πιθανώς για τον ίδιο λόγο.
- Σύμφωνα με επίσημες αναφορές των ελληνικών Προξενείων Άρτας, Λάρισας και Βιτωλίων, οι οθωμανικές αρχές έλαβαν επείγοντως μέτρα στην παραμεθόριο περιοχή μετά την πληροφορία ότι εξερράγη επανάσταση στο Ναύπλιο.
- Η Επανάσταση του Ναυπλίου είχε σοβαρή απήχηση, εκτός από το εσωτερικό, και στους ομογενείς του εξωτερικού (στην Ήπειρο και στη Ρουμανία).

9. Επίλογος

Η σύντομη αυτή παρουσίαση του στρατιωτικού μέρους της Ναυπλιακής Επανάστασης αποτελεί μία πρώτη προσέγγιση αυτής της σοβαρής και πρωταρχικής σημασίας πλευράς του θέματός μας. Είναι πλέον ή βέβαιον ότι η συνέχιση της έρευνας στους αρχειακούς χώρους και η συγκέντρωση νέων

επίσημων στοιχείων και πληροφοριών σχετικά με τη Ναυπλιακή Επανάσταση θα επιτρέψει τη συμπλήρωση και ενδεχομένως την ολοκλήρωση αυτής της εξειδικευμένης και πολύ χρήσιμης στρατιωτικής μελέτης.